

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 796.011.1:37:378.4(477)«194/198»

Євген Євтушенко

Сумський національний аграрний університет

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-х – КІНЕЦЬ 80-х рр. ХХ ст.)

Мета статті: здійснити аналіз нормативно-правової бази фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України у другій половині 40-х – наприкінці 80-х рр. ХХ ст. *Методи дослідження:* теоретичний аналіз, порівняння та узагальнення джерел. *Результати дослідження:* на основі аналізу нормативно-правових документів визначено стратегію держави щодо фізичного виховання студентської молоді. *Практичне значення:* дослідження, на основі історичного досвіду, дозволяє виявити шляхи вдосконалення нормативно-правової бази фізичного виховання в педагогічних вишах. *Висновки та перспективи подальших наукових розвідок:* встановлено, що нормативно-правове забезпечення фізичного виховання у вищих навчальних закладах протягом досліджуваного періоду характеризується динамічністю та намаганням удосконалювати систему фізичного розвитку студентської молоді відповідно до політичних та соціально-економічних потреб держави. Подальшого вивчення потребує зміст навчальних програм з фізичної культури для вишів як складова нормативного забезпечення фізичного виховання студентів.

Ключові слова: нормативно-правовий документ, фізичне виховання, спорт, вищі педагогічні навчальні заклади, постанова, наказ, інструкція.

Постановка проблеми. Нові виклики, перед якими стикнулася наша держава, вимагають нагального поліпшення фізичного розвитку населення. Основою необхідних перетворень у цій галузі є активна правотворча політика різних інституцій. Створення сучасної ефективної нормативно-правової бази стане необхідним каталізатором для вирішення проблем зміцнення здоров'я нації, розвитку масового і професійного спорту. Усе це робить актуальними звернення до історичного досвіду державного регулювання розвитку фізичного виховання і спорту серед різних верств населення.

Аналіз актуальних досліджень. Правові проблеми фізичного виховання, спорту й туризму досліджувалися С. Братановським, В. Івшиним, В. Кравченко, М. Кукушкіним, П. Петуховим, В. Уваровою, І. Чемакіним, В. Шабайловою, Л. Щенніковою та ін.

Окремі аспекти законодавства в галузі фізичної культури розглядалися в теоретичних та історичних працях М. Баки, О. Вацеби, В. Видріна, М. Виленського, С. Гуськова, Т. Круцевич, В. Майбороди, М. Солопчука, Ю. Тимошенка та ін. Разом із тим, комплексних досліджень, присвячених нормативно-правовій базі фізичного виховання в педагогічних навчальних закладах України, до цього часу не проведено.

Методи дослідження: теоретичний аналіз, порівняння та узагальнення джерел.

Мета статті – здійснити аналіз нормативно-правової бази фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України у другій половині 40-х – наприкінці 80-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова база фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України, починаючи з відновлення їх роботи в 1943 р. і до кінця 1980-х рр., залишалася складною, оскільки формувалася не одним, а цілою системою партійно-державних органів. Ними приймалися офіційні документи різного рівня юридичної сили. Найважливішими правовими актами, у яких закріплювалися ключові положення щодо фізичної культури і спорту у вищій школі, були Конституції СРСР (1936 р., 1977 р.) та УРСР (1937 р., 1978 р.), прийняті вищими союзними та республіканськими законодавчими органами.

Значне місце у визначенні правових норм фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах відігравали постанови ЦК КПРС (до 1952 р. ВКП(б)) та ЦК КПУ (до 1952 р. КП(б)У), які являли собою обов'язкову для виконання партійну директиву в галузі фізичної культури та спорту. Порядок реалізації цих директив регулювався нормативними актами міністерств СРСР та Української РСР у формі наказів та інструкцій. Наступне за ієрархією місце мали постанови Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР, які носили координаційний характер. Завдяки цьому комплексу актів забезпечувалося керівництво розвитком фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах.

Слід зазначити, що, перебуваючи у складі Радянського Союзу, Україна лише формально могла розробляти власну стратегію в тій чи іншій галузі. Фактично вона була усунута від проведення будь-якої власної політики, а тому правові акти партійно-державних установ Української РСР щодо фізичного виховання у вищих навчальних закладах лише дублювали рішення, прийняті в Москві.

Перші повоєнні нормативно-правові акти щодо фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів були спрямовані на виправлення критичної ситуації, що склалася у ставленні молоді до занять фізичною культурою. Низка об'єктивних причин соціально-економічного та побутового характеру (відсутність гуртожитків, доступного регулярного харчування тощо) змушувала студентів шукати додаткові доходи для існування, здебільшого пов'язані з важкою малокваліфікованою фізичною працею. Відповідно, на заняття фізичною культурою, а тим більше спортом, у студентів просто не вистачало сил та часу. Під різним приводом вони намагалися ухилитися як від обов'язкових, так і від добровільних форм фізичного вдосконалення. За даними сучасного українського дослідника Ю. Тимошенка, у перші повоєнні роки відвідуваність занять із фізичної культури в більшості інститутів не

перевищувала 70 %. Факультативний курс спортивного вдосконалення студентів та систематична тренувальна робота у спортивних секціях не проводилися в жодному інституті. Кількість осіб, звільнених від занять, досягала 30 % [5, 353].

На подолання негативних проявів у галузі фізичної культури, у тому числі й пасивного ставлення студентської молоді до власного фізичного розвитку, була спрямована постанова ЦК КП(б)У від 30 грудня 1946 р. «Про стан фізкультурної і спортивної роботи в Українській СРСР». Слід зазначити, що відновлення повноцінної фізкультурної роботи у вищих навчальних закладах бачилося партійним керівництвом як невід'ємне й важливе доповнення до мілітарної підготовки населення. Доказом цього є постанова ЦК КП(б)У від 7 червня 1947 р. «Про покращення якості військової і фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів Української РСР». Відповідно до нього навчальна робота вишів із фізичного виховання продовжувала будуватися на основі програм воєнного часу, а керівництво нею здійснювали військові кафедри.

Але вже з осені 1947 р. починається реформування фізичного виховання у вищій школі. 18 листопада був підписаний наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР «Про заходи по покращенню фізичного виховання і спорту у вищих навчальних закладах». Згідно з ним із 1947–1948 навчального року у вишах вводився обов'язковий курс фізичного виховання, який не був пов'язаний із військовою підготовкою. Для його опрацювання навчальний план передбачав 2 год. щотижневих занять на 1 і 2 курсах. Крім того, у вищих навчальних закладах організовувалися кафедри (або курси) фізичного виховання. Найважливіші положення цього документу лягли в основу наказу міністра освіти УРСР «Про стан фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах та заходи по поліпшенню постановки фізичного виховання в них», який вийшов у січні 1948 р.

На союзному рівні були розроблені нові положення та програми з фізичної культури. Головними завданнями фізичного виховання і спорту у вищих навчальних закладах проголошувалися: всебічний фізичний розвиток студентів на основі комплексу ГПО; прищеплення студентам любові до систематичних занять фізичними вправами і спортом; спортивне вдосконалення студентів в окремих видах спорту; формування необхідних військово-прикладних навичок [1, 1].

З 1949 р. нормативно-правове регулювання фізичного виховання студентської молоді набуває нового змісту. Це було пов'язане з виходом радянських спортсменів на міжнародну арену та перетворенням спортивних змагань в одну з форм ідеологічної боротьби СРСР проти країн Заходу. Перед системою фізичного виховання основоположним завданням стає пошук та підготовка обдарованих атлетів, які би були здатні здобувати перемоги на світових змаганнях найвищого рівня. Ці стратегічні цілі були

закріплені в партійно-державних документах кінця 40-х рр. XX ст. Найважливішими з них були постанова ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів» (грудень 1948 р.), постанова ЦК КП(б)У «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР» (червень 1949 р.), наказ Міністерства освіти УРСР «Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педагогічних ВНЗ Української РСР» (1950 р.). Відповідно до цих документів, діяльність фізкультурних колективів педагогічних вишів спрямовувалася на забезпечення зростання спортивної майстерності студентської молоді та завойовування на цій основі радянськими спортсменами в найближчі роки світової першості в найважливіших видах спорту [4, 19].

На виконання рішень цих документів колективом учених під керівництвом Б. Граменицького була розроблена нова програма з фізичної культури для вищих навчальних закладів. Вона вступила в дію в 1951 р. і містила більш високі вимоги до рівня фізичної підготовки студентів. Поряд із цим для тих, хто мав відхилення в здоров'ї і був неспроможний виконувати вимоги програми за основним курсом, створювалися спеціальні медичні групи.

Протягом 1950-х рр. питання фізичного виховання студентів як важливої частини підготовки спортсменів вищої майстерності неодноразово розглядалося на засіданнях колегії Міністерства освіти УРСР, Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР, Управління педагогічних вузів. У результаті цих засідань ухвалювалися рішення та видавалися накази, спрямовані на покращення організації спортивно-масової роботи зі студентською молоддю [7, 158]. Ці документи, а також постанова ЦК ВКП(б) від 27 грудня 1948 р., складали нормативну основу переорієнтації фізичного виховання студентів вишів із військової та загально фізичної підготовки на спортивну.

Стан фізичного виховання студентів регулярно обговорювався на вчених радах педагогічних інститутів України. Так, учена рада Сталінського (з 1961 р. Донецького) педагогічного інституту в 1953 р. прийняла рішення про докорінне покращення спортивно-масової та навчальної роботи з фізичного виховання. Вона зобов'язала кафедру фізичного виховання надати список збірних команд інституту на затвердження дирекції, організувати регулярне тренування спортсменів протягом року, взяти зобов'язання з підготовки значкистів ГПО, скласти план спортивно-масових закладів та неухильно його виконувати [6, 6].

Новий етап нормативно-правового регулювання фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах розпочинається наприкінці 1950-х рр. Він обумовлювався серйозними змінами в політичному та соціально-економічному житті СРСР. Партійним керівництвом проголошувався курс на подолання відставання від країн Заходу в усіх галузях господарства. Основним засобом вирішення цього завдання було обрано

екстенсивний шлях, пов'язаний зі збільшенням кількісних показників у виробництві, а не його модернізація за рахунок досягнень науково-технічної революції. Наслідком такої політики стала, у тому числі, і значна інтенсифікація праці. Витримувати зростаючі трудові навантаження могли лише фізично підготовлені та витривалі працівники, які притримувалися здорового способу життя та не були схильні до хвороб. Тому партійно-державним керівництвом було вирішено, що в наступні десятиліття заняття фізичною культурою і спортом необхідно перетворити на масовий рух.

Нове бачення ролі фізичної культури в житті радянського суспільства вперше було відображено в постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 р. «Про керівництво фізичною культурою і спортом». Згідно з цим документом, роль фізичної культури полягала в розвитку масового фізкультурного та спортивного руху в країні, а також у сприянні охороні здоров'я трудящих. Організаційною ланкою, яка мала розгорнути масове фізичне виховання населення, проголошувався Союз спортивних товариств і організацій СРСР, який діяв на громадських засадах.

Даною постановою передбачалося й суттєве поліпшення якості навчальних занять із фізичної культури. У зв'язку з цим Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР 18 лютого 1959 р. було видано наказ «Про фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів». Він вимагав від керівництва вишів розглядати фізичне виховання як «неперервний навчально-виховний процес», що поєднував у собі заходи з оздоровлення, всебічного фізичного розвитку, освіти, спортивного вдосконалення та підготовки студентів до високопродуктивної праці й захисту батьківщини. Особлива увага надавалася масовим оздоровчим заходам, у зв'язку з чим із 1959 р. у студентських гуртожитках в обов'язковому порядку вводилася ранкова гімнастика. У вихідні дні для молоді мали проводитися масові фізкультурно-спортивні заходи, а для залучення студентів до активного способу життя під час канікул виші повинні були створювати спортивно-оздоровчі табори.

У лютому 1960 р. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР доповнило свій наказ інструктивним листом № И-12 «Про заходи покращення фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів». У ньому основними формами фізичного виховання проголошувалися навчальні заняття, масові оздоровчі, фізкультурні і спортивні заходи. У 1963 р. була введена нова програма фізичного виховання для вишів. У ній основний наголос робився на масовому охопленні студентів заняттями з фізичної культури. Для цього поглиблювалася диференціація змісту фізичного виховання за станом здоров'я.

Як свідчать річні звіти про роботу педагогічних інститутів УРСР 1960-х рр., на початку кожного навчального року проводилися контрольні медичні перевірки студентів. За їх наслідками будувалася навчальна та

спортивно-масова робота. Залежно від стану здоров'я, фізичного розвитку й технічної підготовки, усі студенти для занять фізичною культурою розподілялися на навчальні відділення: спортивного вдосконалення, підготовчі, спеціальні. Така форма розподілу студентів для занять фізичною культурою забезпечувала фізичний розвиток усіх студентів і створювала умови для реалізації індивідуальних здібностей [8, 57].

Продовженням обраної наприкінці 1950-х рр. концептуальної лінії на масовість фізичного виховання стала чергова постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого розвитку фізичної культури і спорту», прийнята 11 серпня 1966 р. Вона передбачала набуття фізичною культурою всенародного характеру. Для цього необхідно було вдосконалити керівництво фізичним вихованням і спортом у СРСР; створити науково обґрунтовану систему фізичної підготовки, яка мала охоплювати всі групи населення; посилити увагу державних установ до фізкультурного руху [2, 2].

Отже, у фізичному вихованні студентської молоді протягом 1960-х рр. партійно-державним керівництвом було остаточно закріплене нове завдання – охопити якомога більшу кількість контингенту фізкультурними заходами – замість зосередження основної уваги на підготовці окремих висококваліфікованих спортсменів.

Визначені пріоритети продовжували отримувати нормативно-правову підтримку і в наступні десятиліття. Так, 11 вересня 1981 р. була прийнята постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше піднесення масовості фізичної культури і спорту», у якій ставилася вимога розробити і практично втілити заходи щодо підйому фізичної культури і спорту з тим, щоб заняття фізичними вправами, спортом і туризмом стали щоденною потребою особистості, особливо молоді.

На основі цієї постанови Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти СРСР видало 3 листопада 1981 р. наказ «Про заходи покращення фізичного виховання та піднесення масовості фізичної культури і спорту у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах СРСР». У ньому йшлося про запровадження фізкультурних пауз та виробничої гімнастики в режим навчального дня.

У цих документах зверталася увага і на те, що масовому розвитку фізичної культури і спорту серед молоді шкодить велике число змагань та зборів, на які витрачаються величезні кошти і значна кількість людей відривається від навчального процесу. Тому спортивні заходи в навчальних закладах мали організовуватися тільки у вільний від занять час, а обласні змагання, як правило, у суботні і недільні дні. Ставилося завдання суттєво скоротити число республіканських та обласних змагань і зборів [3, 5]. Таким чином, протягом 1960 –1980-х рр. було прийнято низку нормативних актів, виконання яких мало виправити недоліки у фізичному вихованні, сприяти розгортанню масового фізкультурного руху в молодіжному середовищі.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, нормативно-правова база фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України протягом досліджуваного періоду складалася з документів різного рівня юридичної ієрархії, прийнятих багатьма партійно-державними органами.

Аналіз нормативно-правових актів свідчить про те, що стратегія держави щодо фізичного виховання студентської молоді не була сталою і змінювалася під впливом політичних, соціальних та економічних чинників. Так, у перші повоєнні роки пріоритетом вважалося відновлення фізичного виховання у вишах на мілітарній основі. Саме на досягнення цього результату і був спрямований зміст нормативно-правових документів, прийнятих до 1948 р.

Після виходу постанови ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів» (грудень 1948 р.) фізкультурна діяльність педагогічних вишів зосереджується на пошуку та підготовці атлетів, які б здатні були здобувати перемоги на світових змаганнях.

Новий етап нормативно-правового регулювання фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах розпочинається наприкінці 1950-х рр. Його ознакою є переорієнтація на розвиток масового фізкультурного руху у вишах, а також на сприяння охороні здоров'я студентів.

У цілому, нормативно-правове забезпечення фізичного виховання у вищих навчальних закладах протягом досліджуваного періоду характеризується динамічністю та намаганням удосконалювати систему фізичного розвитку студентської молоді. Разом із тим, рівень законодавства в цій галузі не може бути визнаний цілісним, стабільним і таким, що повною мірою відповідав існуючим на той час потребам. Предметом подальшого вивчення є зміст навчальних програм із фізичної культури для вишів як складової нормативного забезпечення фізичного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положение и программы по физической культуре. – М., 1948. – 84 с.
2. Про заходи подальшого розвитку фізичної культури і спорту. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР // газета «Правда». – 1966. – 26 серпня. – С. 2.
3. Про подальше піднесення масовості фізичної культури і спорту. Спільний наказ Міністерства освіти СРСР і Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР // Физическая культура в школе. – 1981. – № 11. – С. 2–6.
4. Про поліпшення фізичного виховання учнів шкіл і студентів педвузів Української РСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1950. – № 8. – С. 19–23
5. Тимошенко Ю. О. Історичні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в радянській Україні в 20–40-ві рр. XX ст. / Ю. О. Тимошенко. – К. : ТОВ НВП Інтерсервіс, 2014. – 446 с.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп.1, спр. 1378, 348 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1481, 184 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 6461, 74 арк.

РЕЗЮМЕ

Евтушенко Е. Нормативно-правовая база физического воспитания в высших педагогических учебных заведениях Украины (вторая половина 40-х – конец 80-х гг. XX ст.).

Цель статьи: осуществить анализ нормативно-правовой базы физического воспитания в высших педагогических учебных заведениях Украины в установленный период. Методы исследования: теоретический анализ, сравнение и обобщение источников. Результаты исследования: на основе анализа нормативно-правовых документов определена стратегия государства относительно физического воспитания студенческой молодежи. Практическое значение: исследование, на основе исторического опыта, позволяет выявить пути усовершенствования нормативно-правовой базы физического воспитания в педагогических вузах. Выводы и перспективы дальнейших научных исследований: установлено, что нормативно-правовое обеспечение физического воспитания в высших учебных заведениях в течение исследуемого периода характеризуется динамическими изменениями, направленными на совершенствование системы физического развития студенческой молодежи в соответствии с политическими и социально-экономическими потребностями государства. Дальнейшего изучения требует содержание учебных программ по физической культуре для вузов как часть нормативного обеспечения физического воспитания студентов.

Ключевые слова: нормативно-правовой документ, физическое воспитание, спорт, высшие педагогические учебные заведения, постановление, приказ, инструкция.

SUMMARY

Evtushenko Ye. Legislative basis on physical education in higher pedagogical education institutions of Ukraine (second half of the 40's – the late 80's of the XXth century).

The purpose of the article is to analyze the regulatory framework of physical education in higher pedagogical education institutions of Ukraine in the second half of the 40's – the late 80's of the XXth century. Research methods: theoretical analysis, comparison and synthesis of the sources. The results of the study: based on the analysis of normative-legal documents the strategy of the state towards physical education of students is defined. Practical value: the study, on the basis of historical experience, allows to identify the ways of improving the normative-legal basis of physical education in the pedagogical universities. Conclusions and prospects for further research: it was found out that the regulatory framework of physical education in higher pedagogical education institutions of Ukraine during the analyzed period consisted of documents of different levels of legal hierarchy adopted by many party and state authorities.

Analysis of legal acts shows that the strategy of the state in relation to physical education of students was not constant and changed under the influence of political, social and economic factors. So, in the early postwar years the priority was the restoration of physical education in higher schools on military basis. The contents of legal documents, adopted before 1948, was directed at achieving this result.

After the decree of the Central Committee of the CC UCP(b) "On the development of mass sports movement and growth of skills of Soviet athletes" (December 1948) physical activity of pedagogical universities focuses on identifying and training athletes who would have been able to win at international competitions.

A new phase of legal regulation of physical education in higher education institutions begins at the end of the 1950s. Its feature is refocusing on the development of mass sports movement in the universities and promoting the health of students.

In general, regulatory support of physical education in higher education institutions in the period under study is characterized by dynamism and desire to improve the system of

physical development of students. However, the level of legislation in this area cannot be recognized as coherent, stable and such that fully conforms to the time requirements. The subject of further study is the content of the curriculum of physical culture for schools as part of the normative support of physical education of students of higher education institutions.

Key words: *legal document, physical education, sport, higher education institutions, decree, order, instruction.*